

rettir. Buna göre fiili meydana getiren güç (istitâat) insanın bir parçası durumdadır. Peygamberlerin günah işlemekten korunmuş olması (ismet) gerekli değildir; çünkü günah işledikten sonra vahiy yoluyla uyarılıp tövbe etmeleri mümkündür. İmamlar ise vahiy almadıklarından günah işlemekten korunmuştur (Şehristânî, I, 185). Hz. Peygamber kendisinden sonraki imamin Ali olduğunu açıkça belirttiği gibi bu hususa işaret eden, "Hisımlar Allah'ın kitabına göre birbirine daha yakındır" (el-Enfâl 8/75) gibi âyetler de vardır (İbn Hazm, IV, 157-158).

Allah'ı insan şeklinde tasavvur ettiği için aşırılardan (Gâliyye) sayılan Cevâlîkî'nin hıristiyan asıllı Zürâre b. A'yen'den etkilendiği düşünülebilir. Hişâm b. Hakem, teşbih hususunda kendisiyle benzer görüşleri paylaşmasına rağmen Allah'ın insan şeklinde olduğunu iddia ettiği için, *er-Red 'alâ Hişâm el-Cevâlîkî* adlı bir eser yazarak Cevâlîkî'yi eleştirmiş, Sünnî âlimler de tekdir etmişlerdir (Alâeddin et-Tûsî, s. 175; İsferyâinî, s. 24). Bununla birlikte Şehristânî'nin Cevâlîkî hakkında Verrâk'tan naklettiği bir rivayet dikkate alındığı takdirde, muhtemelen yapılan tenkitlerin etkisiyle onun ulûhiyyetle ilgili aşırı görüşlerinden vazgeçtiğini, hatta Selefi bir yola girdiğini söylemek mümkündür (el-Milel, I, 187). İsferyâinî ise tıpkı bir insan gibi et, kan ve kemikten oluşan bir Allah fikrini Cevâlîkî'ye atfeder ki (et-*Tebşîr*, s. 24) bu diğer kaynakların ona nisbet ettiği fikirlere zıt düşen tarafgir bir isnat gibi görünmektedir. Aynı zamanda bir hadis ve haber râvisi olan Cevâlîkî'nin adı pek çok rivayetin isnadında geçmektedir. Kendisi Ca'fer es-Sâdık, Mûsâ el-Kâzım, Ali er-Rızâ, Ebû Eyyüb el-Hazzâz, Ebû Basîr, Ebû Hâlid el-Kâbilî gibi imam ve âlimlerden rivayette bulunmuş, ondan da Ebû Üsâme, Ebû Yahyâ el-Vâstî, İbn Ebû Umeyr v.b. kişiler hadis ve haber rivayet etmişlerdir (geniş bilgi için bk. Hûi, XIX, 301-302). Bilhassa Şîa'nın imâmetle ilgili akidesini kelâmî bir yorumla kavuşturmakla ün kazanan Cevâlîkî'nin görüşleri, başta, Şiiiler'ce "Mü'minüttâk", Sünnîler'ce "Şeytânüttâk" diye anılan Ebû Ca'fer el-Ahvel, Ebû Mâlik el-Hadramî, İbn Mîsem ve daha başkaları tarafından benimsenmiş ve bunlara Cevâlîkiyye veya Hişâmîyye adı verilmiştir.

Kaynaklarda Cevâlîkî'ye atfedilen *Kitâbü'l-Hac*, *Kitâbü't-Tefsîr* ve *Kitâbü'l-Mi'rac* adlı eserlerden hiçbirini günümüze ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Hayyât, *el-İntişâr*, s. 14, 48; Nevbahtî, *Fıraku's-Şi'a*, s. 66; Eş'arî, *Mağâlât* (Ritter), s. 34, 41, 44-45, 209, 346, 515; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 23, 69, 71, 227; Keşşî, *Ma'rifetü aḥbârî'r-ricâl*, Bombay 1317, s. 181 vd.; Necâşî, *Ma'rifetü 'ilmi'r-ricâl*, Ma'mûre 1317, s. 305; İbn Hazm, *el-Fasl* (Umeyre), IV, 157-158; İsferyâinî, *et-Tebşîr* (Kevserî), s. 24; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 184, 185, 187; Alâeddin et-Tûsî, *el-Fihrist* (nşr. Muhammed Sâdik v.dğr.), Necf 1356/1937, s. 174-175; İbn Teymîyye, *Min-hâcû's-Sünne* (nşr. M. Reşad Sâlim), Kahire 1409/1989, I, 71; Nûrullah et-Tüsterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, Tahran 1365 hş., I, 371-373; Ali Sâmî en-Neşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1977, II, 168, 170, 173, 182, 194, 199, 200, 201, 202, 204, 206, 212, 218; Cefrî, *The Origins and Early Development of Shi'a Islâm*, Beyrut 1979, s. 306-308; Tabâtabâi, *Shî'a*, Kum 1401/1981, s. 203; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 198, 237, 311; A'yânü's-Şi'a, X, 266; Abdullah Ni'met, *Felâsifetü's-Şi'a*, Beyrut 1987, s. 45; Ebû'l-Kâsım el-Müsevî el-Hûi, *Mu'cemü ricâl'l-hadîs*, Beyrut 1409/1989, XIX, 297-305.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

CEVÂLİKİ, Mevhûb b. Ahmed

(موهوب بن أحمد الجواليقي)

Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed
b. Muhammed el-Cevâlîkî
(ö. 540/1145)

Arap dili âlimi.

465 (1073) veya 466 (1074) yılında Bağdat'ta doğdu. Dedelerinden biri çuval (جوالق), çoğulu جوالقي) yapımı veya satımı ile meşgul olduğundan "Cevâlîkî" nisbesini almıştır. İbnü'l-Cevâlîkî diye de anılır. Çok genç yaştan itibaren ilim meclislerine devam ederek Arap dili ve edebiyatı ile dinî ilimleri öğrenmiş ve geniş bir kültüre sahip olmuştur. Hocaları arasında Ebû Tâhir b. Ebû's-Sakr el-Enbârî, İbnü't-Tuyûrî ve kendisinden on yedi yıl

boyunca edebî ilimlere dair dersler aldığı Nizâmiye Medresesi müderrisi olan Hatîb et-Tebrîzî gibi âlimler bulunmaktadı. Cevâlîkî de hocası Tebrîzî'nin ikinci halefi olarak Nizâmiye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Burada başta kendisi gibi dil ve edebiyat âlimi olan oğlu İsmâil b. Mevhûb olmak üzere Semânî, İbnü'l-Enbârî ve Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî gibi meşhur simalar ona talebelik etmiştir. Ahlâkî faziletleri ve ilmi sayesinde Abbâsî halifelerinin ve özellikle Muktefi-Liemrillâh'ın (1136-1160) yakın ilgi ve iltifatına mazhar olan ve onun imamlığını yapan Cevâlîkî, 15 Muharrem 540 (8 Temmuz 1145) tarihinde Bağdat'ta vefat etti. Bazı kaynaklarda 539'da öldüğü kaydedilmektedir.

Cevâlîkî Hanbelî mezhebine mensuptu. Dil konusunda Basra okulunun görüşlerini benimsemekle beraber bazı meselelerde Küfe dilcileri gibi düşündüğü görülmektedir. Arap dili ve edebiyatı yanında dinî ilimlerde de devrinin otoritesiydi. Bağdat'ın hatta bütün Irak bölgesinin kendisiyle iftihar ettiği alçak gönüllü, şahsiyet sahibi, dindar ve sevilen bir ilim adamı, aynı zamanda yazısı çok güzel bir müstensih olarak tanınmıştır. İstinsah ettiği eserleri yüksek fiyatlarla elde edebilmek için birçok kimse birbiriyle rekabet etmiştir. Herhangi bir konuda inceleme yapmadan fikir beyan etmez ve bilmediği bir mesele sorulduğunda bilmediğini rahatlıkla söylerdi.

Eserleri. 1. *el-Mu'arreb* mine'l-kelâmî'l-a'cemî 'alâ hurûfî'l-mu'cem*. Arapça'ya başka dillerden giren ve Kur'ân-ı Kerîm ile hadislerde, ayrıca şiir vb. yerlerde kullanılan Arapçalaşmış kelimeleri ihtiva eden alfabetik bir eser olup Edward Sachau (Leipzig 1867), Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire 1361/1942, 1389/1969) ve F. Abdurrahman (Dımaşk 1990)

Cevâlîkî'nin
*el-Muhtaşar
fi'n-nahv*
adlı eserinin
ilk iki sayfası
(Köprülü Ktp.,
nr. 1501)

tarafından yapılmış üç ayrı neşri vardır. 2. *Kitâbü Tekmiletü İslâhü mâ tağlefu fihi'l-âmmе*. Bazı kaynaklarda *et-Tekmiletü fi mâ yelhanû* (*telhanû*) *fihi'l-âmmе* ve *Tetimmetü Dürretü'l-ğavvâş* adlarıyla da zikredilen bu eser, Harîrî'nin (ö. 516/1122) Arapça'da halkın yaptığı dil yanlışlarına dair *Dürretü'l-ğavvâş* adlı kitabına zeyil mahiyetinde kaleme alınmıştır. Hartwig Derenbourg tarafından yayımlanan eseri (*Morgenländische Forschungen*, Leipzig 1875, s. 107-166) daha sonra 1355 (1936) yılında İzzeddin et-Tenûhî Dimaşk'ta neşretmiştir (*MMiADm*, XIV/5-6, s. 163-226). 3. *İhtîşârü (Muhtaşaru) Şerhi Emsiletü Sibeveyhi*. Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında örnek olarak verilen kelimeleri (emsile) açıklamak maksadıyla Ebû'l-Feth Muhammed b. İsâ el-Attâr'ın (ö. 400/1010) yazdığı şerhin Cevâlîkî tarafından yapılmış bir özettir. Sâbir Bekr Ebû's-Suud tarafından neşredilen (Asyût 1979) bu eserle müellifi ve yazma nüshaları hakkında Def'ullah Abdullah Süleyman, tahlilî bir tanıtma yazısı yayımlamıştır (*ed-Dâre*, s. 71-98). 4. *Şerhu Edebî'l-kâtib*. İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib*'inin şerhi olan eser Kahire'de yayımlanmıştır (1350/1931). 5. *Mâ câ'e alâ fe'altü ve ef'altü bi-ma'nen vâhid*. Bir sözlük çalışması olan bu eserinde Cevâlîkî, sülâsileri ve if'âl babına nakledilmiş şekilleri aynı mânada kullanılan kelimeleri tesbit etmiştir. Alfabetik olarak tertip edilen eseri Mâcîd ez-Zehbî açıklama ve notlar ilâve ederek neşretmiştir (Dimaşk 1982). 6. *Şerhu Mağşureti İbn Düreyd el-Ezdî*. Arap dil âlimi İbn Düreyd'in (ö. 321/933) *el-Mağşure* adlı meşhur manzumesinin şerhi olup Köprülü Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır (Brockelmann, *GAL* [Ar.], II, 180). 7. *el-Muhtaşar fi'n-nahv*. Nahve dair olan bu eserin Muharrem Çelebi tarafından yüksek lisans çalışması olarak edisyon kritiği yapılmıştır (Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İhtisas Bölümü, 1970). Eserin Köprülü (nr. 1501) ve Meşhed kütüphanelerinde (nr. 11/16, 50) birer nüshası bulunmaktadır. 8. *Muhtaşaru Şihâhi'l-luğa*. Cevherî'nin eş-Şihâh adıyla tanınan meşhur lugatının muhtasarı olup bir nüshası Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (Sezgin, *GAS*, VIII, 218).

Cevâlîkî'nin bunlardan başka kaynaklarda *Galatü'd-âfâf mine'l-fukahâ* ve Halife Muktefî adına yazdığı *Ki-*

tâbü'l-Ârûz adlı eserlerinin de olduğu kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî, *el-Mu'arreb* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire 1360/1941, nâşirin mukaddimesi, s. 24-40; a.m.f., *Kitâbü Tekmiletü İslâhü mâ tağlefu fihi'l-âmmе* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî, aynı eser içinde), s. 1-4; a.m.f., *el-Muhtaşar fi'n-nahv* (Muharrem Çelebi, yüksek lisans tezi, 1970), Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, s. 20-51; Abdülmün'im Ahmed et-Tikrîfî, *Ebû Mansûr el-Cevâlîkî ve âşâruhü fi'l-luğa*, Bağdat 1400/1979; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, Bağdat 1959, s. 227, 228, 372, 375; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 118; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba*, XIX, 205, 206, 207; XX, 25-28; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Beyrut 1386/1966, X, 396; XI, 106; İbnü'l-Krîfî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 306, 307; İbn Hallikân, *Vefeyât*, Kahire 1367/1948, IV, 425, 435; V, 238-243; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 1286-1290; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, VII, 38; Ahmed b. Aybeg ed-Dimyâtî, *el-Müstefâd min Zeyli Tarihî Bağdâd* (nşr. M. Müevdî Halef), Beyrut 1406/1986, s. 402; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 220; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, Kahire 1353/1935, V, 118; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, Kahire 1326, s. 169, 313, 314; *Keşfü'z-zunûn*, I, 48, 741; II, 1577, 1586, 1738; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 127; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 483; Zirikî, *el-A'lâm*, VIII, 292; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 54; Sezgin, *GAS*, VIII, 218; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edeb*, III, 281-283; C. Zeydan, *Âdâb*, II, 40; Brockelmann, *GAL* (Ar.), II, 180; V, 163-164; a.m.f., "Cevâlîkî", *İA*, III, 113; *Ma'l-Mektebe*, s. 302; Muharrem Çelebi, "Ebû Mansûr el-Cevâlîkî", *İİFD*, III/1-2 (1979), s. 154-190; a.m.f., "el-Cevâlîkî'nin el-Muhtaşar'da Metodu ve Kaynakları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. VI, 1989, s. 121-157; Def'ullah Abdullah Süleyman, "Muhtaşaru Şerhi Emsiletü Sibeveyhi li'l-Cevâlîkî", *ed-Dâre*, sy. 3, Riyad 1986, s. 71-98; H. Fleisch, "al-Djawâlîkî", *El²* (Fr.), II, 502-503.

MUHARREM ÇELEBİ

CEVÂMI'U'L-HİKÂYÂT

(جوامع الحكایات)

Avfî'nin

(ö. 629/1232 [?])

edebiyatla, ahlâkta ve tarihî hikâyelerle ilgili hikâyelerden oluşan Farsça eseri.

Avfî, tam adı *Cevâmi'u'l-hikâyât ve levâmi'u'r-rivâyât* olan ve Gürîler'den Nâsirüddin Kabâce'nin emriyle yazmaya başladığı bu eserini onun ölümü (625/1228) üzerine, hizmetine girdiği Delhi sultanlarından Şemseddin İltutmış'ın veziri Nizâmülmülk Muhammed b. Ebû Sa'd el-Cüneydî'ye ithaf etmiştir. Eserin adına *Câmi'u'l-hikâyât ve lâmi'u'r-rivâyât* şeklinde de rastlanır. Dört bölüm halindeki eserin birinci bölümünde peygamberlerden başlayarak çeşitli idareci ve

meslek erbabına dair rivayetler vardır. İkinci bölümde iyi huylardan, üçüncü bölümde kötü huylardan bahsedilmiş, dördüncü bölümde ise, kara ve denizlerdeki canlı ve cansızlarla bunların özelliklerinden söz edilmiştir. Büyük bir kısmı günümüze kadar gelmemiş birçok kaynaktan faydalanılmış olması *Cevâmi'u'l-hikâyât*'in değerini bir kat daha arttırmaktadır. Eser Moğollar'dan önce İran'daki hânedanlar ve müellifin gezip gördüğü Mâverâünnehir, Horasan, Hâris, Sistan, Gazne ve Sind gibi yerler hakkında bilgi edinilmesini de sağlamaktadır.

Telif edildiği zamandan itibaren büyük rağbet gördüğü anlaşılan *Cevâmi'u'l-hikâyât*'tan XIII ve XIV. yüzyıllarda sırasıyla Minhâc-i Sirâc, Zekeriyâ el-Kazvî'nî, Hamdullah Müstevfî, Hindüşah es-Sâhibî, XV ve XVI. yüzyıllarda Osmalılar'dan tarihçi Şükrullah, Feridun Bey, Ebû'l-Bekâ el-Kefevî ve Muhyiddîn-i Gülşenî gibi müellifler faydalanmışlardır. *Cevâmi'u'l-hikâyât*'ın Anadolu sahasında İbn Arabşah (ö. 854/1450), şair Necâtî Bey (ö. 914/1509) ve Celâlzâde Sâlih Çelebi (ö. 973/1565) tarafından yapılan üç ayrı Türkçe tercümesi vardır (bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 540). Bu tercümelerden sadece Celâlzâde Sâlih Çelebi'ninki günümüze kadar gelebilmiştir. Celâlzâde Sâlih Çelebi tercümesinin 958'de (1551) istinsah edilmiş bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Hüsrev Paşa, nr. 432).

Cevâmi'u'l-hikâyât'ın Celâlzâde Sâlih Çelebi tarafından Türkçeye tercüme edilen nüshasının ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, nr. 432)

